

Thorsten Nybom

Till frågan om vetenskapen som ideologi

Inledning

Under senare år har det både inom och utom samhälls- och humanvetenskaperna pågått en diskussion, där deltagarna i första hand tycks ha velat artikulera sin egen vetenskapsideologiska och vetenskapsteoretiska vilshenhet. Misstanken och ibland förvissningen om att man befunnit sig i någon form av kris, har därvid upprepats så många gånger, av mer eller mindre auktoritativa ämnesföreläsare, att diskussionen antagit karaktären av vetenskapsocial gruppterapi.¹

Det har med andra ord framstått som nära nog en nödvändighet för varje fullvärdig medlem av den vetenskapliga samfälligheten att offentligt vittna om sitt välutvecklade krismedvetande och helst att även ange genom vad och vem man inom kort skall komma att återlösas. Detta har i sin tur fått distinkta återverkningar på såväl den interna vetenskapsteoretiska debatten, som den faktiska vetenskapliga produktionen.

En del av dessa återverkningar har utan tvivel varit positiva. Således har det tvingat samhälls- och humanvetarna att fundera över och ibland även artikulera sina vetenskapsteoretiska och vetenskapsideologiska preferenser, vilket i sin tur torde kunna medföra att debatten beträffande vetenskapens inriktning, metodologi och teori, får en ökad stringens och rationalitet, liksom den även kan bidra till att öka de verksamma forskarnas självkritik och självförståelse.

Men om en upplevd och/eller verklig krissituation indirekt kan få dessa positiva effekter – dvs innebära att vetenskapen flyttar fram sina positioner, både med hänsyn till graden av vetenskaplighet och samhällsrelevans, kan dess åtföljande förvirring alltid utnyttjas för andra och närmast motsatta syften. Dessa betingade krisreaktioner kan förenklat reduceras till ett begränsat antal arketyper.

För det första återfinner man dem som vill förklara kristillståndet som en direkt följd av att man avvikit från den ”rätta” etablerade läran och som därför i första hand är intresserade av att utnyttja den allmänna osäkerheten till att vrida tillbaka vetenskapen till redan obsoleta och övervunna vetenskapsteoretiska och vetenskapspraktiska ståndpunkter. För denna grupp är vetenskapen i princip och realitet endimensionell och reducerad till att uppfylla ett antal tekniska och metodiska minimikrav.² Vetenskapen är och förblir ett internt,

tjänstemeriterande glaspärlespel, där dimensioner som samhällsrelevans och förklaringskraft bortdefinieras antingen som otillåten "politisering" eller som "ovetenskaplig generalisering". Jag vågar påstå att den faktiska avsikten bakom dessa attacker i första hand är att misstänkliggöra och helst att helt förhindra varje användning av explicita teorier och teorifragment eller strukturella begrepp och förklaringsmodeller.³ Human- och samhällsvetenskaperna skall i stället betraktas som retrospektiva offentliga utredningar, vilka man tror så småningom skall transformeras till en vetenskap, som kan ge generella kunskaper om samhällsutvecklingen, enbart genom sin ständigt växande massa.⁴

För det andra brukar vetenskapsideologiska och vetenskapsteoretiska kriser innefatta medvetna försök att omdefiniera vetenskapsbegreppet som sådant. Det bör påpekas att denna aktivitet sällan har något med den Kuhnska paradigmykeln att göra, även om de inblandade aktörerna ofta försöker beskriva sitt handlande i just dessa termer; varje kris framställs som en potentiell vetenskaplig revolution, som förebådar ett nytt och högre stadium i vetenskapens utveckling.⁵

Denna strävan kan sägas ha fått i huvudsak två manifesta uttryck. Dels har den innefattat medvetna försök att "amatörisera" och/eller "antropologisera" human- och samhällsvetenskaperna. Inom historievetenskapen har detta inneburit att en nära nog antivetenskaplig "gräv där Du står-rörelse" och en romantisk antikvitets- och källfetischism vuxit sig stark. Beskyllningar om brist på "samhällsrelevans", ofta definierad som historieforskningens förmenta oförmåga att engagera den historieintresserade "allmänheten", har härvid – åtminstone indirekt – riktats mot denna forskningens strävan till vetenskaplighet.⁶

Dels har krisen internt inom human- och samhällsvetenskaperna inneburit att man ägnat sig åt den i och för sig legitima sysselsättningen att reorganisera och flytta fram vetenskapliga positioner. Härvid har man – mot en petrifierad positivisms bristfälliga relevans och inskränkta kunskapsintresse – fört fram andra övergripande och i sig eftersträvnansvärda vetenskapliga målvärden såsom "kritik", "emancipation", "mentalitet", "dialektik" och "förståelse".

Vetenskapspraktiskt har denna utveckling inneburit att man gradvis kommit att orientera sig mot discipliner och vetenskapsformer som har ambitioner att omfatta samhälleliga och historiska totaliteter: makrosociologi (historisk sociologi), makroekonomi och en socialantropologi som tangerat Toynbees civilisationskritik.

Dessa forskningsstrategier är förvisso varken fördömliga eller ens diskutabla. Tvärtom, har de sociala (i vid mening) vetenskaperna genom bl a den historiska sociologin nått en vetenskapsteoretisk och vetenskapspraktisk nivå, som i fråga om förklaringskraft gör dem unika utanför naturvetenskaperna. Ett omdöme som icke blott gäller dess mest lysande företrädare som exempelvis Marx och Weber.⁷

Detta innebär i sin tur att den historiska sociologin och makroekonomin både

genom sitt kunskapsintresse och sina vetenskapsteoretiska ambitioner på ett naturligt sätt kommit att stå i centrum för den framåtsyftande vetenskapsteoretiska och vetenskapsideologiska debatten under senare år. Inte minst detta förhållande gör att det finns anledning att uppmärksamt följa dess manifesta uttryck i, och konsekvenser för, den faktiska forskningsproduktionen, då den vore ett alltför dyrbart kapital att förslösa genom slarv, oaktsamhet eller genom ett mer eller mindre medvetet missbruk.

Ty det *har varit* och *är* ett lika sorgligt som ovedersägligt faktum att den hermeneutiska strukturalismen, makroekonomin och den historiska sociologin ibland används som ett medel eller en legitimering för att frigöra sig ifrån kraven på intersubjektivitet, interdependensen mellan teori och empiri, begreppslig precision och logisk konsistens, dvs alla de minimikrav, som innefattats i eller konstituerat begreppet vetenskaplighet. I första hand genom att hänvisa till dessa vetenskapers ”speciella” krav – ofta med hänvisning till dess mest lysande företrädare – har man per definition försökt avföra varje invändning såsom ”positivism” och därmed som irrelevant. Konsekvensen (ambitionen?) av denna verksamhet har därför inte sällan blivit att man i stället för att flytta fram vetenskapens positioner i realiteten bidragit till att sudda ut gränserna mellan vetenskap och ideologiproduktion.⁸ Därmed har man även satt ett effektivt vapen i händerna på dem som av ideologiska och andra skäl bekämpar varje form av teoretiskt medveten human- och samhällsvetenskap, ty det blir därmed möjligt att stämpla *själva strävan* att undersöka samhällseliga totaliteter och strukturella samband som ”ovetenskaplig”.⁹ Det är således mot *denna* – medvetet eller omedvetet – ”ideologiska” användning av bl a den historiska sociologin, under åberopande av ”paradigmskiften”, ”samhällsrelevans”, ”antipositivism”, etc, som det följande är riktat.

Den historiska sociologin

Om man vill förstå potentialen och riskerna i den historiska sociologin tror jag det är nödvändigt att åtminstone schematiskt beröra dess karaktäristiska element, eftersom just dessa element samvarierar både med de risker och den stora förklaringskraft som den historiska sociologin stundtals innefattat och utvecklat.

För det första har utgångspunkten för dess problemfixering och forskningsstrategi vanligtvis haft karaktären av ”bakåtskrivning”: Man har utifrån iakttagbara tendenser och strukturer i nutiden ”extrapolerat bakåt” och försökt bestämma deras genesis och gradvisa framväxt.

För det andra har det gällt att teoretiskt formulera ett övergripande perspektiv eller en förklaringsmodell, under vilken verkligheten kunnat subsummeras, tolkas och rationaliseras.

För det tredje – närmast en konsekvens av de två ovannämnda – har man för sitt empiriska material vanligtvis varit hänvisad till det som anglo-saxarna brukar kalla ”secondary-sources”, dvs existerande bearbetningar av skilda slag,

innefattande allt från genomförda vetenskapliga undersökningar till ackumulerade rådata i form av inofficiell och officiell statistik.

Detta innebär i sin tur att den historiska sociologin ställer oavvisliga krav på sin utövare, om denne icke vill att hans forskningsprodukter skall förvandlas till – eller betraktas som – mer eller mindre välgrundade gissningar. Dessa krav låter sig förenklat precisera som: teoretisk medvetenhet, analytisk precision och historiska realkunskaper.

Med teoretisk medvetenhet avses då icke blott allmän och speciell teoretisk beläsenhet, därmed avses även – och kanske främst – att man gjort klart för sig räckvidden i den egna teoretiska föreställningsramen och övertygat sig om dess korrespondens med det empiriska materialet. Denna för all vetenskap nödvändiga korrespondens kan endast upprättas i och genom en analysmodell, som förenar begreppslig klarhet och praktisk smidighet. Utan logisk och begreppslig konsistens finns ingen interaktion mellan teori och empiri. I stället för att vara en förutsättning för ett rationellt vetenskapligt samtal, för intersubjektivitet, skapas ett ovetenskapligt limbo av empiriska generaliseringar (i bästa fall triviala), godtyckliga ad hoc-argument och cirkelresonemang där teorin verifierar sig själv.

Det fatala ur den historiska sociologens egen synvinkel blir därmed att det även blir omöjligt att frilägga samband, strukturer och processer som för honom själv borde vara – och ofta faktiskt är – helt centrala. Han förmår kort sagt icke ”inlösa” sina i princip solida teoretiska växlar.

Kravet på realkunskaper är självklart inget som gäller exklusivt för den historiska sociologin. Men dess ambitionsnivå liksom den – i och för sig förståeliga – okunskapen beträffande primärmaterialet och enskilda empiriska samband, gör att kring syn och allmänskunskap framstår som makrosociologens, om inte enda så dock, främsta empiriska korrektiv. Han kan inte som empirikern åtminstone hoppas på att lära ”as he goes along”.

Till yttermera visso är den förståelse som endast kan införskaffas genom historiska realkunskaper även absolut oundgänglig för teoribild- och hypotesgenerering. Utan tillräckliga realkunskaper tenderar valet av övergripande tolknings- och förklaringsram att ske antingen utifrån ideologiska eller ”estetiska” kriterier (”den verkar fin-syndromet”).

Bristande vilja och förmåga att uppfylla dessa krav får obönhörligen konsekvenser för forskningspraktiken. Beträffande resultat och slutsatser blir det svårt eller snarast omöjligt att skilja mellan princip och sak, dvs forskaren saknar egentliga möjligheter att bedöma räckvidden av sina sakuppgifter och forskningsresultat. Än mer fatalt ur den historiska sociologens egen synvinkel är att han därmed icke heller kan frilägga eller ens upptäcka de betydelsebärande strukturer och avvikelser, som kunde bidra till att förklara hur och varför vissa beroende förhållanden eller t o m hela samhällsformationer konstituerats och vuxit fram.

Exemplet Lennart Svensson

Det som ovan sagts om de krav som framför allt den historiska sociologin ställer, kan förmodligen ses som en trivial deskription av principiell karaktär. För att närmare belysa vad som avses i det allmänna, skall jag därför försöka precisera vilka de faktiska konsekvenserna i praktiskt forskning kan bli, om, och då, man icke förmår motsvara den historiska sociologins högt ställda, men oavvisliga, vetenskapliga krav. Det exempel jag valt för detta ändamål är sista delen i Lennart Svenssons trebandsverk "Från bildning till utbildning. Universitetens omvandling från 1870-talet till 1970-talet, (Göteborg 1980). När jag i det följande diskuterar Svenssons bok, sker detta sålunda i första hand utifrån principiella vetenskapsteoretiska och vetenskapsideologiska utgångspunkter. Det är därför inte fråga om en recension i egentlig mening utan skall mera ses som ett försök att visa att begreppet vetenskaplighet och vetenskap måste manifesteras sig – och inlösas – i vetenskaplig praxis.

Detta medför att artikeln delvis har den "orättvisa betraktelsens" karaktäristika i så måtto att jag inte kommer att belysa eller framhäva de eventuella förtjänsterna i Svenssons undersökning. Därför finns det anledning att ytterligare påpeka min allmänna uppskattning av Svenssons val av problem- och undersökningsområde. Interrelationen mellan kunskap–utbildning å ena sidan och stat–samhälle å den andra, framstår som centralt för förståelsen både av den allmänna samhällsutvecklingen och den högre utbildningens förändrade innehåll och organisering. Och denna centrala betydelse och detta intresse bli inte mindre efter Svenssons böcker.

Svenssons (LS) ambition har enligt den tredje delens sammanfattning varit att förklara och "kritiskt granska omvandlingen av både organisationen, innehållet och funktionerna hos universiteten. Kritiken riktar sig mot tendenser till byråkratisering, specialisering och professionalisering samt den funktionella förändring som är ett resultat av detta och den högre utbildningens expansion."¹⁰

För sin övergripande förklaringsmodell har LS utgått ifrån Max Webers rationaliseringsbegrepp och Jürgen Habermas' kunskapsstypologi (LS' term). Analysen är dessutom inordnad – eller snarare insatt – i ett övergripande men oprecist historiematerialistiskt perspektiv, som skall göra det möjligt för LS att även uttala sig om den högre utbildningens omedelbara samhälleliga bestämmningar och intresseanknytningar.

Som redan antyds i verkets titel vill LS sammanfatta utvecklingen i "motsatsparet bildning–utbildning". Denna dikotomi konstitueras enligt LS inte bara den minsta gemensamma nämnaren i den utveckling som universiteten i Sverige beskrivit under det senaste seklet, den utgör även en sammanfattande beskrivning av västvärldens högre utbildning som denna utvecklats och förändrats från Paris och Bologna till universitetsfilialen i Karlstad.

Det kapitalistiska och industrialiserade samhällets inbyggda strävan till maximal rationalitet samvarierar med – eller får i den högre utbildningen sitt manifesta uttryck i – en outrerad "utbildning", som i sin tur samvarierar med

en strävan bort från ett "emancipatoriskt" mot ett uttalat "tekniskt kunskapsintresse". Denna utveckling har i sin tur fått avgörande betydelse för universitetens organisation, innehåll och funktioner, som direkt återspeglas i en generellt verkande och fortgående tendens till byråkratisering, specialisering och professionalisering.

Allt detta låter sig väl säga – jag skulle vilja t o m gå så långt – att jag finner denna *övergripande hypotes* tämligen rimlig – men för att man skall kunna testa hypotesen och frilägga och bestämma de oerhört komplicerade och mångdimensionella samband som denna samhällseliga utvecklingsmodell implicerar, för att den skall övergå från att vara något annat än just en allmänt "rimlig" hypotes, krävs att man etablerar en fungerande korrespondens mellan sina teoretiska utsagor och den historiska verkligheten. Detta sker av flera skäl inte hos LS.

För det första saknar hans teoretiska och analytiska begrepp precision, detta inte bara med avseende på deras relevans, räckvidd, applicering etc i den undersökta verkligheten utan även med avseende på deras rent *teoretiska* dignitet och räckvidd.¹¹

För det andra tycks den historiska utvecklingen vara underställd LS' behov, dess uppgift syns mig sålunda i första hand vara att fylla LS' teoretiska och generella utsagorna med lämpligt innehåll.

För det tredje är beskrivningen av den faktiska utvecklingen ibland så missvisande *och* felaktig samt kopplingen mellan empirisk och teoretisk nivå så godtycklig att den kan upphävas utan risk för att LS' "resultat" kommer i fara.

Lika viktigt till kritiken och förståelsen av LS' framställning är dock – som jag ovan antytt – att den även är uttryck för en specifik vetenskapssyn, där den historiska sociologin i första hand blivit ett *ideologiskt* instrument i stället för att utgöra samhällsvetenskapernas mest skarpslipade *vetenskapliga* vapen.

Missbruket av historien

Det kan förefalla orättvist att utsätta en introducerande bakgrundsteckning för en mera genomförd kritik, men eftersom LS' inledningskapitel dels har karaktären av föregripande syntes, dels även illustrerar en fundamental och generell svaghet i hans framställning, finns det anledning att ägna detta kapitel en viss uppmärksamhet ur principiell synvinkel. Vad det här handlar om är nämligen något som kunde betecknas som ett konsekvent missbruk av historien. Därmed avses att denna används av samhällsvetenskapsmannen, som ett outtömligt "sakligt" skafferier. Vid ett ytligt betraktande kan LS' beskrivning och periodisering visserligen te sig som tämligen okontroversiell och invändningsfri. Men det han gör är egentligen, att han tar post-andra-världskrigsutvecklingen – eller ännu hellre 1960-talsutvecklingen – och fördelar denna jämntjockt över det senaste seklet. Iakttagbara, generella tendenser eller rimliga hypoteser framställs hos LS genomgående som säkerställda empiriska

fakta.¹² Därmed försvinner det som kunde ha tjänat som *en lämplig utgångspunkt för en diskussion* om förhållandet mellan industriell och ekonomisk utveckling å ena sidan och den högre utbildningen å den andra. Samvariationen mellan ekonomisk utveckling och utbildningens utveckling och expansion framstår (vilket är avsikten) redan här närmast som ett endimensionellt och oproblemiskt faktum – en aritmetisk serie.¹³

Detta leder i sin tur till att LS är oförmögen att analysera och till och med *konstatera* uppgifter i det egna materialet, som torde vara av centralt intresse för hans egen uttalade ambition,¹⁴ Det synnerligen komplicerade samband som existerar mellan samhällliga förändringar (ekonomi m m) och utbildningens nivå och volym berörs därför egentligen aldrig i denna övergripande beskrivning. Tesen om den ”oproblemiska” utvecklingen leder till att LS ”fastslår” ett antal förhållanden som antingen är felaktiga eller i bästa fall obelagda.¹⁵

Det som ovan anförts karaktäriserar i ännu högre grad det avsnitt i inledningen som LS kallat ”Internationellt inflytande och internationalisering”. Denna framställning kan sägas vara ett enda långt illustrativt exempel på bakåtskrivningens risker. Här har historiemißbruket övergått från att vara det empiriska fundamentet för en visserligen konstruerad men *förmodligen rimlig* utvecklingstendens till att belägga en ren fiktion, som är nödvändig för att LS’ dikotomi-bildning (emancipation) – utbildning (instrumentalism) – skall förbli tillräckligt endimensionell för att passa LS’ övergripande konception.

LS’ beskrivning av den tyska ”nyhumanistiska” bildningstraditionen stämmer helt enkelt icke. Huvudfrågan gäller nämligen inte *hurvida* det funnits ett ”nyhumanistiskt” bildningsideal i Tyskland, som gradvis kom att dominera även det svenska universitetsväsendet, utan vad detta ideal egentligen innefattade. Den tyska högre utbildningens ideal och övergripande målsättningar var nämligen delvis helt andra än de som LS tillskriver det. Likaså stämmer inte heller dess kronologi med den övergripande utveckling som det västerländska samhället och dess universitetsväsende beskrivit. Där LS, i Fritz Ringers efterföljd, ensidigt betonar de tyska läroanstalternas karaktär av ”Mandari-nenuniversität” och deras samvariation med det specifikt tyska fenomen, som brukar kallas för ”Bildungsbürgertum”, fanns redan från början även en uttalad strävan mot samhälllig och instrumentell nytta och en insikt om (natur)vetenskapernas välståndsbildande och *emancipatoriska* potential.¹⁶ Denna strävan och insikt kom f ö till uttryck redan hos en av det tyska universitetets ”fäder” Alexander von Humboldt:

”Die jenigen Völker, welche an der allgemeinen industriellen Tätigkeit, in Anwendung der Mechanik und technischen Chemie, in sorgfältiger Auswahl und Bearbeitung natürlicher Stoffe zurückstehen, bei denen die Achtung einer solchen Tätigkeit nicht alle Klassen durchdringt, werden unausbleiblich von ihrem Wohlstande herabsinken. Sie werden es um zu mehr, wenn benachbarte Staaten, in denen Wissenschaft und industrielle Künste in regem Wechselverkehr miteinander stehen, wie in erneuter Jugend kraft vorwärtsschreitern.”¹⁷

Detta var en insikt som Tyskland aldrig kom att glömma och alltid kom att gömma. LS tycks inte ha förstått det speciella i vare sig den tyska eller den engelska utvecklingen. Det var visserligen så att försvararna av det traditionella universitetet pekade på det tyska som målet och föredömet. Men samtidigt kom även 1800-talets svenska, (engelska, amerikanska, m fl) utbildningsreformatorer att hänvisa till Tyskland, när man gick till storms mot de egna ländernas obsoleta och undermåliga utbildningssystem. Det var Technische Realschulen, Technische Hochschulen, Kaiser Wilhelm-Institut och de *vetenskapligt högtstående universitetet*, som för dessa reformivrare framstod som den nya tidens utbildningsanstalter.¹⁸

I Tyskland kom således *inte* det gamla Humboldt-universitetets bildnings- och vetenskapsideal att förhålla sig *antagonistiskt* till kraven på ökad kvalificerad teknisk utbildning och forskning. (Att bildningsmålet någonsin skulle ha stått i motsättning till vetenskaplighetsmålet i Humboldt-universitetet – vilket LS tycks vilja antyda – är f ö helt fel, ty det var just genom att ställa forskningen och vetenskapen i centrum, den av bröderna Humboldt eftersträvade ”sedlighet” (Sittlichkeit) så småningom skulle komma att genomsyra nationen). I stället kom i Tyskland (i motsats till Frankrike, där de två utvecklingslinjerna tycks ha utvecklats och frodats parallellt in i modern tid) de två bildnings- eller utbildningsidealen att smälta samman till ett.¹⁹

I rationalismens, liberalismens, industrialismens, kapitalismens, utilitarismens och den logiska empirismens stamort på jorden existerade däremot *ingen* egentlig formell teknisk utbildning eller yrkesinriktad utbildning förrän i sen tid, vilket LS även påpekat i ett tidigare sammanhang.^{19a} Om någonstans var det i England bildningen förblev ett nästan oomtvistat ideal för den högre undervisningen fram till våra dagar. Det var först framemot mitten av detta sekel – och efter två nästan förlorade världskrig – som engelsmännen började inse att det inte längre räckte med ”shopfloors” och ”the playing-fields of Eton”, utan att framtiden i stället förmodligen skulle komma ”on the gleaming Wings of Science” (Churchill).²⁰ Enbart detta förhållande borde ha antytt att interdependesen mellan den högre utbildningen och samhällsutvecklingen m m knappt är lika problematisk och/eller endimensionell som LS tror och påstår. Det faktum att det sena 1800-talets svenska utbildningssideologer så gott som utan undantag var ”anglo-sachsiska” liberaler, samvarierade således icke med någon uttalad animositet mot för det tyska utbildningssystemet.

Vid sidan av det forskningstekniska finns det ett ytterligare skäl till varför LS inte förstått i första hand den tyska utvecklingen, nämligen det att han saknar faktiska kunskaper om denna den högre utbildningens och forskningens ”prime-mover”. Detta beror i sin tur på att han grovt försummat den mycket omfattande vetenskapliga litteratur, som under de senaste decennierna publicerats i Tyskland, inte minst till belysning av frågan om utbildningens betydelse för – och relation till – samhällsutvecklingen i stort. Detta arbete har pågått inom snart sagt samtliga samhällsvetenskaper, främst dock kanske inom historievetenskapen och sociologin.²¹

Den manifesterade bristen på realkunskap och det systematiska missbruket av historien, som detta avsnitt ger prov på är så principiellt och metodiskt viktig att jag kommer att återkomma härtill även i det följande.

Teori och analys som "vilja och föreställning"

Som framhållits tidigare innefattar den historiska sociologin explicita krav på teoretisk och analytisk precision. Användandet av analytiska termer, begrepp och kategorier är visserligen aldrig oproblemiskt. Men om deras dignitet och räckvidd förblir dunkel – även i ett teoretiskt sammanhang – måste varje meningsfull operationell användning omöjliggöras eller åtminstone avsevärt försvåras.

Ett genomgående drag i LS' framställning är att de analytiska begreppens och kategoriernas räckvidd och dignitet aldrig klart framgår, lika lite framgår deras plats i en tänkt eller uttalad teoretisk och analytisk hierarki. Sålunda måste begrepp som "förvetenskapligande" och "församhälleligande" anses innefatta samhällsimmanenta och övergripande processer, medan däremot "integration" och "förstatligande" närmast avser eller betecknar konkreta politiska och administrativa åtgärder, vilka i sin tur – i och för sig – kan vara *konsekvenser* av mer generella processer. "Statsinterventionism" åter är ett begrepp som kan sägas ha ytterligare komplikationer, då den i sig kan innefatta allt från enstaka åtgärder från statsmakternas sida (förstatligande) till att karaktärisera en hel samhällsformation ("Interventionssstaat").²²

En diskussion av LS' begreppsanvändning och analys kan antingen ske i ett teoretiskt sammanhang eller kan det genomföras som en forskningspraktisk diskurs av det avsnitt som kan anses utgöra den empiriska och sakliga basen för LS' undersökning. Fördelen med det senare tillvägagångssättet torde vara att de eventuella invändningarna både får högre precision och blir mer direkt prövbara. Vad jag avser i det följande är således dels att försöka belysa hur LS' framställning och analys genomgående är en konsekvens av en tillrättalagd "bakåtskrivning", dels att försöka påvisa vilka omedelbara konsekvenser LS' brist på teoretisk och analytisk medvetenhet får för hans möjligheter att förklara och förstå den svenska högre utbildningens utveckling från 1870-talet och framåt.

Inledningsvis bör man slå fast att hans framställning på ett slående sätt illustrerar en gammal sanning, nämligen den att en i och för sig riktig *beskrivning* av ett nuläge eller av ett yttre händelseförlopp, aldrig är – eller ens automatiskt åtföljs av – en korrekt *analys* av detta förlopps faktiska innebörd och signifikans. Sålunda ger LS en tämligen riktig karaktäristik av den observerbara utvecklingen under efterkrigstiden – erkännerligen då fr o m U-55. Denna betecknas som en fortgående och accelererande övergång från en kollegial till en byråkratisk beslutsorganisation. Utvecklingens mest karaktäristiska inslag och manifesta uttryck sammanfattas av LS som: tilltagande hierarkisering och reglering, genomgripande funktionsförändringar, kraftig

tillväxt av rent administrativa uppgifter och befattningshavare, uppbyggnad av centralstatliga styrorgan och styrmedel, tilltagande förskolning och rationalisering av undervisningen.

Som en utgångspunkt för en verklig analys vore denna tentativa beskrivning säkerligen utmärkt men LS anser sig härmed även ha "förklarat" utvecklingen under de senaste 40 åren. Genom att allting underställs en övergripande tendens, blir varje fas en "naturlig" följd av det föregående, allting samvarierar från U-55 till H-75. Någon egentlig undersökning av den faktiska innebörden och konsekvenserna av utvecklingen behövs därmed icke, endast generella hänvisningar till samhällsliga drivkrafter, då och då förstärkta med godtyckliga ad hoc-argument. Skillnader och eventuella motsättningar mellan olika faser och utredningar kommer därför att framstå och framställas som uteslutande en fråga om kronologi och utvecklingsnivå, eftersom noterade avvikelser i en framställning som LS' aldrig kan eller *får* vara av principiell eller ideologisk karaktär. Att det skulle kunna finnas djupa och principiellt avgörande skillnader mellan exempelvis U-55 och U-68, både beträffande ambitioner och konsekvenser skulle säkerligen LS avfärda som ett orimligt påstående.

U-55

För att ytterligare utveckla mitt resonemang och därmed samtidigt även belysa de konkreta effekterna av LS' tillvägagångssätt, vill jag därför något diskutera förutsättningarna för och skälen bakom de utbildningsideologiska och utbildningspraktiska överväganden, som sammanfattades och reglerades i vad som kallades 1955 års Universitetsutredning med professor Torgny T. Segerstedt som ordförande.²³ Det helt avgörande för den genomgripande reformering av den högre utbildningen och forskningen, som U-55 faktiskt innebar, var att man allmänt börjat inse nödvändigheten av att lösa de akuta och handfasta, organisatoriska, pedagogiska problem, som nära nog lamslagit det svenska universitetsväsendet och som under tiden 1920–1950 förvandlat läroanstalterna till mer eller mindre umbärliga inrättningar – både som utbildnings- och bildningsinstitutioner.²⁴ Det gällde kort sagt att ersätta ett i alla avseenden närmast obsolet system, vars slutgiltiga bankrutt det ökande studentantalet inom kort skulle komma att göra oundviklig. Dessutom fanns det, inte minst hos det ansvariga statsrådet (Edenman) och hos utredningens ordf (Segerstedt), en programmatisk jämlikhetsambition, som dock snarare var individ- än samhällscentrerad.

Inte minst som *rekonstruktionsförsök* kom detta reformarbete att framstå som osedvanligt framgångsrikt. Därigenom skapades nämligen institutioner för högre utbildning och forskning, som under en dryg tioårsperiod fungerade långt bättre, både som utbildnings- och bildningsanstalter, än sina föregångare.

Den uttalade viljan till en genomgripande systemförändring, samvarierade säkerligen – som LS hävdar – med den grundläggande övertygelsen om att högre utbildning och forskning utgjorde "en lönsam investering både för individ och

samhälle". Utan denna övertygelse hade statsmakterna helt säkert inte entusiastiskt accepterat den jämförelsevis enorma resursförstärkning som U-55 förutsatte. Det är förvisso även troligt att den samvarierade med en explicit eller implicit vetenskapsteoretisk grundsyn och en ny vetenskapsideologi, ett påstående som LS visserligen aldrig belägger. Dock, denna nya vetenskapsteori och/eller vetenskapsideologi innefattade ingalunda det LS påstår. Den innebar sålunda *inte* en "kraftfull attack" mot Weber och Popper, den var snarast ett bejakande av dessa vetenskapsteoretiska och vetenskapsideologiska giganters tankar.²⁵ (Här liksom annars blandar LS obehindrat tendenser och utvecklingslinjer; 1970-tal blir 1950-tal, utbildningspolitik blir vetenskapsideologi och Sven Moberg får samma dignitet som Karl Popper.)

U-55 kan således sägas ha innefattat i huvudsak två "åtgärdsdimensioner", som var intimt sammankopplade med varandra. Dels innebar den en tillförne knappast skådad resurstillväxt, dels medförde den en serie genomgripande organisatoriska och administrativa åtgärder.

Men det som ytterst gjorde att U-55 blev så framgångsrik var förmodligen det faktum att man löste "rätt" problem med "rätt" slags åtgärder. U-55 framstår därmed i allt väsentligt som ett exempel på det som man med Max Weber skulle kalla verklig eller positiv rationalitet. Vid sidan av de nyinrättade ekonomiska och administrativa styrmedlen och styrorganen innefattade dock reformen två genomgripande förändringar, som framtidsvis skulle visa sig svår- eller oförenliga, nämligen dels inrättandet av disciplinbaserade (vetenskapsinriktade) institutioner, dels en funktionell och rationell klyvning av grundutbildning och forskning. Det inbyggda spänningsförhållandet som fanns mellan dessa två grundelement eller organisationsprinciper gjorde att systemet hela tiden befann sig i mer eller mindre obalans, trots sin dokumenterade funktionsduglighet.

En intressant konsekvens av U-55 blev därmed att dess ovedersägliga framgångar samtidigt kan sägas ha blivit ett slags seger till döds. Den kom nämligen att i hög grad bidra till att skapa en övertro till administrativa förändringars och resurstillväxtens problemlösande potential. Hädanefter utvecklades en benägenhet – inte bara hos statsmakter och centralbyråkrater utan även inom universiteten själva – att betrakta alla problem inom den högre utbildningen som uteslutande organisatoriska och ekonomiska. Att kriser och anomalier i grunden kunde tänkas vara av vetenskapsideologisk, vetenskapsteoretisk och/eller samhällelig karaktär föreföll de flesta av huvudaktörerna som otänkbart.

Övertron på administrativa reformer, med åtföljande diskrepans – ibland antagonism mellan analys och åtgärder å ena sidan och verkliga problem å den andra, kom därför att bli evident i och med U-68 och följande reformer.

Hade LS försökt sig på denna *typ* av analys hade han inte bara kommit verkligheten närmare, han hade då även kommit in på problem och strukturella samband som lidelsefullt intresserat LS' teoretiska inspiratörer. Han hade bl a skaffat sig ett empiriskt fundament för att diskutera sitt eget övergripande

rationalitetsperspektiv, inte minst hade det varit möjligt att belysa den centrala tesen hos Weber – som sedan vidareutvecklats hos Habermas och Offe – och som innebär att samhällets strävan mot maximal rationalitet i ett givet läge och under vissa strukturella och samhälleliga betingelser övergår till att bli irrationell.²⁶

Bristen på analys, problematisering och framför allt på historicitet medför att det egentligen blir omöjligt för LS att utifrån empiriskt säkerställda resultat diskutera strukturella och kausala samband under ”perioden” U-55–U-75, som vore direkt relevant för *hans eget* övergripande perspektiv: Vilket samband finns mellan utbildningens och forskningens organisation och dess innehåll? Hur förhåller sig utbildningens målformuleringar och kopplingar till det omgivande samhället till vetenskapsdefinitioner, dvs finns det ett direkt samband mellan samhällets krav och internvetenskapliga bedömningar och överväganden?

Att LS inte förstått innebörden och perspektivet hos sina vetenskapsteoretiska och vetenskapsideologiska mentorsgestalter är i och för sig fatalt för hans möjligheter att formulera relevanta och strategiska problem och frågeställningar. Än intressantare ur forskningspraktisk synvinkel är dock att granska LS’ handhavande av analytiska kategorier och begrepp, som samtidigt både har teoretiska och analytiskt-beskrivande dimensioner. Härvid kommer jag att speciellt ägna mig åt att tämligen utförligt diskutera begreppen byråkrati och byråkratisering. Detta av olika skäl:

För det första intar byråkratiseringen en central plats i LS’ framställning och beskrivningsmodell, för det andra menar jag att en analys och förståelse av byråkratiseringen som process och samhällelig manifestation är av avgörande betydelse till förståelsen av det moderna industrisamhällets utveckling och konstitution, för det tredje finns det knappast något samtida begrepp, som missbrukats i så hög grad som just byråkratisering, i det som brukar kallas den offentliga debatten.²⁷

Byråkratisering

Begreppet byråkratisering förblir oklart i LS’ undersökning, både med avseende på dess dignitet och dess faktiska förhållande till, och samvariation med, andra samhälleliga och universitetsinterna processer. LS använder det så vitt jag kan se på ett flertal analytiska och empiriska nivåer: a) får byråkratisering beteckna en systemimmanent tendens underordnad – och integrerad i – den övergripande samhälleliga processen ”rationalisering”, b) används byråkratisering närmast som beteckning på dålig eller ineffektiv administration och förvaltning, och c) ses den som ett instrument i en medveten maktexpansion från den centrala statsmaktens sida. Därmed framstår byråkratiseringen som en ständigt växande amöbaartad organism vars existens och inflytande varken låter sig förklara eller bestämma.

Byråkratins förhållande till och konsekvenser för andra allmänna/samhälle-

liga eller särskilda processer och strukturer (politiska beslut och historiska aktörer) blir aldrig utrett. Hur förhåller sig byråkratiseringen *faktiskt* till de övriga av LS konstaterade förändringarna: volymökningen, arbetsrättsliga bestämmelser, krav på planerings- och beslutsparticipation ("demokratisering"), församhälleligandets av forskningen och utbildningen, vetenskapsideologi, korporativisering, politisering, professionalisering m m. Eftersom LS redan bestämt att allting är determinerat – organiskt samvarierar – "till det sämsta i denna den sämsta av världar", finns det för honom ingen anledning att undersöka om – och i så fall hur – strukturer och processer förhåller sig till varandra: när är sålunda sambanden "nödvändiga" och när är de mer eller mindre tillfälliga, när är parallella och önskade utvecklingar i praktiken antagonistiska? Som ett belysande exempel kan det komplicerade förhållandet mellan byråkratisering och professionalisering och LS' behandling av detsamma tjäna.

Professionaliseringen framstår i LS' framställning omväxlande som en helt oproblematiserad dimension av byråkratiseringsprocesser eller ännu hellre som en nödvändig del av en allmän rationalisering, och som en följd av specialiseringen och sektoriseringen inom forskningen dvs närmast en inomvetenskaplig process. Att universitetsutvecklingen sedan 1945 kan och *har* beskrivits som en konsekvent avprofessionaliseringsprocess, där professionalism – i bemärkelsen vetenskapens primat – inte bara framstått som svårförenlig utan i grunden oförenlig med en byråkratisk organisation och byråkratiska styrformer, förbigås med tystnad av LS.²⁸

Ett annat exempel är begreppet statsinterventionism. Visserligen tycks LS vara klar över att detta har åtminstone två skiljaktiga dimensioner, vad beträffar dess relationer till den högre utbildningen och forskningen. Dels utgör forskningen och utbildningen en av de samhällssektorer där den interventionistiska staten tydligast manifesterat sig i praktisk politik, dels kan man på goda grunder misstänka att den högre utbildningen framstod och uppfattades som ett kraftfullt medel i den interventionistiska statens tjänst. Hur dessa två dimensioner förhåller sig till varandra – inte minst kronologiskt – borde vara av centralt intresse för varje socialvetenskapsman, som vill undersöka det komplicerade sambandet och interaktionen mellan stat, samhälle, forskning och utbildning, åtminstone om han vill tillskriva sina utsagor och resultat något förklaringsvärde utöver det som vanligtvis redan är bekant genom offentliga utredningar.²⁹ Än mer fatalt för en Weberlärjunge som LS är, att han aldrig så vitt jag kan se intresserar sig för om, och i så fall vilka konsekvenser, den konstaterade kvantitativa byråkratiska tillväxten fått för *maktfördelningen* inom den högre utbildningens styrelse och planering.³⁰ Har sålunda denna tillväxt även inneburit att byråkratins och byråkraternas makt ökat i samma grad? Ännu intressantare blir då kanske frågan om hur denna maktexpansion manifesterat sig.

I princip kan makttillväxten inom ett besluts- eller styrsystem innefatta två huvuddimensioner eller processer och i centrum för båda kan Webers tes om

byråkrats för självständigande sägas stå.³¹ Enklast kan dessa processer sammanfattas i två begrepp lånade från företagsekonomi, nämligen vertikal och horisontell integration. Dessa kan i sin tur sedan brytas ned i ett antal underavdelningar.

Horisontell integration innefattar för det första det lika intressanta som omdiskuterade fenomenet transsektoriell eller strukturell byråkratisering (möjligen det LS avser med "korporativisering"), det vill säga en situation där besluts- och planeringsfunktioner mer eller mindre exklusivt behärras av byråkratiska organ, som representerar skilda samhällsintressen och där gradvis en ny *oberoende* och integrerad beslutsstruktur och makt hierarki växer fram.

För det andra avses en mer traditionell maktförändring som centraliseringen innebär, dvs att man – för att uppnå maximal effektivitet och rationalitet i fråga om beslut och kostnader – konsekvent genomför sammanslagningar och "stream-lining" och därigenom även skapar organisationer, som blir "maktfullkomliga" i första hand i kraft av sin volym och sin massa.

Även den vertikala maktintegrationen kan sönderdelas i två huvudtyper. Den ena kan kallas byråkratisk specialisering eller "s sofistisering" (även termerna professionalisering och "förvetenskapligande" – väl att märka i *Habermas'* mening – kunde inkluderas), dvs när en byråkratisk enhet eller organisation bygger upp en sådan grad av administrativ och/eller teknologisk, exklusiv kompetens, att den i realiteten blir oberoende inte bara av sina avnämare (allmänhet o a) utan även av sina nominella huvudmän (politiska, ekonomiska o a) och därmed till sina förvaltande funktioner även lägger policy-making, kontroll (av sig själv), planering och ideologiproduktion.

Den andra typen av vertikal integration kunde lite slapt betecknas som traditionell byråkratisering. Därmed avses då den process som innebär att allt fler verksamheter och funktioner upptas och organiseras i byråkratiska former och system.

Samtliga dessa typer av byråkratisering innebär självfallet djupgående förändringar, men det är däremot inte lika självklart – eller ens troligt – att dessa processer får identiska konsekvenser för besluts- och maktstrukturer, för att inte tala om deras inverkan på lojalitets- och kooperingsförhållanden inom olika delar av tjänstemannakollektivet. Medan sålunda den transsektoriella byråkratiseringen liksom även byråkratisk specialisering "riktar sig" både uppåt och nedåt i beslutshierarkin och *i sig* implicerar en systemförändring, riktar sig den traditionella byråkratiseringen nedåt och har i likhet med centraliseringen i första hand intern-byråkratiska konnotationer. Att de båda sistnämnda organisatoriska och kvantitativa förändringarna i sin förlängning även kan medföra kvalitativa förskjutningar, är i och för sig tämligen sannolikt.

Vad jag velat belysa med denna "exkurs" är att byråkratisering är ett mångfacetterat och ett i positiv bemärkelse problematiskt begrepp, som varken till sina manifesta yttringar eller sina interna och samhälleliga konsekvenser är endimensionellt. Sålunda är inte byråkratisk volymtillväxt nödvändigtvis identisk med byråkratisk makt tillväxt. Dessutom vill jag även påpeka att

begrepp eller processer som byråkratisering, politisering m fl, blir intressanta först när man vet *vad* som "byråkratiseras" och *hur* detta i så fall sker. Likaså är "politisering" lite mer svårbestämt än att enbart notera huruvida representanter ur den politiska maktsfären ingår i vissa beslutsorgan. Den avgörande skillnaden måste även fortsättningsvis vara om man sitter där man sitter i egenskap av herre eller gisslan.³² Men allt detta förutsätter att forskaren gjort – eller förfogar över – strategiskt valda empiriska undersökningar.

För LS innebär valet av källmaterial och empiriskt grundarbete att han inte kan diskutera byråkratiseringens interna konsekvenser och genesis annat än i termer av tjänster och formella organ. Relationerna mellan central och lokal byråkrati, mellan byråkratiska och vetenskapligt-pedagogiska hierarkier finns det därför hos LS endast ett antal åsikter om, däremot knappast några egentliga undersökningar av.

Valet av perspektiv och material får även andra konsekvenser för LS' framställning. Det innebär att LS, liksom i all ideologiserande vetenskapsproduktion, "demoniserar" historien och de historiska aktörerna. Rollerna i spelet om den högre utbildningen är således på förhand givna. Vissa aktörer (företrädare för den centrala statsapparaten, ekonomiska och organisatoriska maktcentra samt centralbyråkratin) förutsätts – i samvariation med övergripande samhällliga processer (rationalisering) och i enlighet med sitt kunskapsintresse (tekniskt) och sina praktiska behov (t ex kvalificerad och systemtrogen arbetskraft) – medvetet och konsekvent arbeta för att den högre utbildningen i fråga om bl a organisation, storlek och innehåll, skall maximera vissa målvärden och en viss instrumentell nytta.

I konsekvens härmed framstår universiteten hos LS utslutande som passiva objekt för politiska och centralbyråkratiska initiativ och manipulationer. LS' obenägenhet att gå ned i materialet medför dock att han egentligen icke kan uttala sig om en frågas eller utvecklings genesis. Hade han gått igenom remisser och internt kommitté- och utredningsmaterial, hade han snart upptäckt att ett flertal av de reformer och förändringar som tillkommit under de senaste 30 åren – och som LS nästan utslutande vill se som ett led i statsmakternas strävan att maximera specifika värden – ursprungligen varit antingen renodlade studentkrav eller åtminstone emanerat från universiteten själva (förskolning, forskningsplanering, forskningsorganisering, uppbyggnad av en sidoordnad byråkratisk administrations- och serviceapparat, m m). Han hade dessutom upptäckt, och därmed kanske även funderat över, att det under i stort sett hela 1950- och 1960-talet funnits en faktisk koalition mellan de politiska makthavarna och studentorganisationerna gentemot något som man oprecist betecknade som "professorsväldet". Av olika skäl upplöstes denna koalition i samband med U-68 och avlöstes så småningom av en ny bestående av studenter och företrädare för utbildningen och forskningen på universiteten.³³ En analys av orsakerna bakom, liksom av innebörden och konsekvenserna av denna process, skulle göra det möjligt att frilägga de skilda universitetsanknutna gruppernas förändrade grundsyn och preferenser både beträffande vetenskaps-

ideologi, kunskapsintresse och utbildningsideologi. Att LS aldrig undersöker utan postulerar dessa gruppers självförståelse, preferenser och lojaliteter, måste så vitt jag förstår, bli fatalt för den som i likhet med LS är intresserad av den övergripande frågan om den högre utbildningens organisatoriska, ideologiska och funktionella koppling till samhällsutvecklingen i stort. Kalamiteten blir inte mindre av att LS framträder med anspråk på att vara något slags "kritisk hermeneutiker".

Det finns en signifikant utveckling under framför allt de senaste 10 åren, som LS knappast berör och ännu mindre undersöker, nämligen det som skett *utanför* universiteten, främst i fråga om forskningens organisation, produktion och dess definition. Detta som vanligtvis brukar sammanfattas som "forskningens sektorisering" har i stort sett innefattat hela forskarsamhället och nära nog samtliga discipliner, inte minst har sektoriseringen berört de för LS strategiska samhällsvetenskaperna.³⁴

Den har för det första inneburit inrättandet av en mängd sektorsorgan, som utanför universitet och högskolor – ofta i direkt samarbete med beslutsfattare, planerare, politiker och exekutivorgan – bedrivit "tillämpad forskning". För det andra har detta medfört en faktisk försvagning av universitetens ställning och betydelse inom ett område där man tidigare hade en monopolställning. Alternativa "forskningskarriärer" med i många fall större resurser, högre löner och högre social status än de universitet och högskolor kunnat erbjuda, har därmed uppstått.

För det tredje har denna utveckling inneburit en helt ny typ av forskningsplanering och forskningsstyrning, där beslutsfattande, ansvar och effektivitetskriterier blivit renodlat byråkratiska. Vad mera är, denna nya apparat har inte bara kommit att fungera "universitetsexternt". Den har även blivit en betydande finansiär och beställare av universitetsforskning. Lika så har den, inte minst på grund av sina ekonomiska och politiska resurser, kunnat knyta forskare till sig som formellt haft sin gärning inom universitet och högskolor.

För det fjärde har denna utveckling även medfört att begreppet forskning och vetenskap delvis kommit att få en annan innebörd. Tydligast åskådliggörs detta i den symbios och den medvetna sammanblandning mellan vetenskap och utredningsarbete, som karaktäriserat de senaste decenniernas diskussion. Denna process kunde kanske ses som det mest pregnanta exemplet på vetenskapens församhälleligande och politikens (administrationens) förvetenskapligande, som LS säger sig undersöka.

Inte minst det sistnämnda antyder vilken central plats en undersökning av sektoriseringen borde ha haft i LS' analys. Dess betydelse för "universitetens organisation, funktioner och innehåll" låter sig förmodligen svårigen överskatta. En central fråga blev därvid huruvida även universiteten beskrivit en parallell och identisk utveckling, med denna nya universitetsexterna forskningsorganisation, eller om dess inrättande och snabba tillväxt snarare berott på universitetens oförmåga och/eller ovilja att tillräckligt snabbt och radikalt

anpassa sig till vad beslutsfattare och tunga avnämare ansåg vara "tidens krav".³⁵ Svaret på bl a denna fråga torde ha inte ringa betydelse både för LS' undersökning och för hans slutsatser, beträffande universitetens utveckling.

J. Habermas

Ett avsnitt som framstår som verkligt centralt i LS' undersökning, eftersom det innebär ett omedelbart test av LS' grundläggande dikotomi – från bildning till utbildning – är det som avser att belysa kunskapens innehåll och omvandling vid universiteten. Det funnes därför vägande skäl att ägna detta avsnitt särskilt intresse, men eftersom så skett på andra håll,³⁶ skall jag inskränka mig till att göra några principiella påpekanden, som dels angår Habermas' diskussion och ställningstaganden beträffande vetenskapsteori och vetenskapsideologi, dels belyser LS' definitioner och operationalisering av centrala moment hos Habermas.³⁷ Detta tillsammans med en värdering av LS' empiri gör att det ändå framstår som fullt möjligt att avgöra huruvida LS kan uttala sig i frågor som rör kunskapsintresset och dess eventuella samvariation med ekonomiska och andra samhällliga förändringar, med en säkerhet, som överträffar den välgrundade gissningens.

För det första finns det anledning att starkt ifrågasätta med vilken rätt LS slår ihop den hermeneutiska och den kritiska "kunskapsansatsen" (LS' term) hos Habermas. Utan att vara alltför illvillig kunde jag tänka mig att LS har åtminstone tre "goda" skäl härför: 1) Härigenom opererar han bort den besvärliga sfär hos Habermas som kan sammanfattas i det abstrakta substantivet *macht* och som är central i hans teoretiska föreställningsram och makroanalys,³⁸ 2) härigenom kan LS' egen dikotomi bildning-utbildning oproblematiskt fås att samvariera med begreppsparet historisk-hermeneutisk och analytisk-empirisk, 3) härigenom kan LS godtyckligt tilldela den historisk-hermeneutiska ansatsen ett "emancipatoriskt" kunskapsintresse, varför det inte heller blir nödvändigt att meddela att Habermas' vetenskapsteoretiska och vetenskapsideologiska kritik mot både den gamla (Dilthey) och den nya (Gadamer) hermeneutiken har varit väl så skarp som hans kritik mot den analytiska empirismen.³⁹

För det andra har Habermas aldrig kritiserat den analytiskt-empiriska vetenskapsteorin eller ens teknologin *i sig*. Tvärtom menar han att den analytiska empirismen inte bara nått exempellosa framgångar inom för den relevanta forskningsområden, den har även inneburit en vetenskapsteoretisk revolution, ty genom sin antimetafysiska och empiristiska "affekt" – sitt järnhårda krav på *vetenskaplighet* – har den haft en emancipatorisk kraft, som icke upphört att verka.⁴⁰ Att Habermas utifrån epistemologiska, etiska och vetenskapsteoretiska grunder angripit tesen om den analytiska empirismens förmenta värdefrihet är en helt annan sak.⁴¹

Vad Habermas i första hand har vänt sig emot är nämligen de totalitära vetenskapsteoretiska anspråk, som den analytiska empirismen gradvis utveck-

lat i takt med sina egna vetenskapliga framgångar och allteftersom dess kunskapsintresse och praktiska syfte allt tydligare samvarierat med övergripande och generellt verkande samhällseliga processer, som förenklat kunnat sammanfattas i begreppet rationalisering. Totalitarismen har medfört att den analytiska empirismen krävt primat även inom de discipliner och forskningsfält, där dess relevans och användbarhet antingen helt måste ifrågasättas eller dess förklaringskraft framstår som nära nog obefintlig och effekterna av dess praktiska tillämpning på sin höjd är legitimerande och "ideologiska".⁴²

Det moderna kapitalistiska industrisamhällets prioritering av ändamålsrationalitet, den analytiskt empiriska vetenskapens tekniska kunskapsintresse, liksom betoningen av vetenskapens instrumentella nytta har bidragit till att omforma och "pervertera" de sociala och humanistiska vetenskaperna, enligt Habermas. Detta har i sin tur fått både djupgående inomvetenskapliga konsekvenser och förändrat vetenskapernas och vetenskapsmännens samhällseliga roll och ställning.⁴³ Det är inte minst i detta sammanhang begreppen "församhällseligande" och "förvetenskapligande" framstått som centrala för Habermas. Vad som enligt honom bl a skett är, att vetenskapsbegreppet i realiteten omdefinierats eller "devalverats". Sålunda har de sociala vetenskaperna reducerats till socio-teknologi – "Tabellenwissenschaft" och humanvetenskaperna till kommunikationsteknologi. Alternativet till en inordning i den segrande kyrkan blev för de flesta discipliner att betraktas som icke-vetenskaper; kulturella aktiviteter som på sin höjd kunde ha ett musealt intresse.⁴⁴

Ett annat element i denna process var att de gränser som tidigare funnits mellan vetenskap och utredningsarbete – mellan forskning och administrativ verksamhet – gradvis suddades ut och ersattes med ett oprecist FoU-begrepp, som inneburit att BRÅ och de sociologiska institutionerna vid universiteten ibland framstått som i stort sett utbytbara.

Om man i likhet med LS vill belägga denna utveckling och belysa dess faktiska förlopp i Sverige, kan man då göra detta genom att hänvisa till kvantitativa förändringar och relationer, som anger antalet studenter, lärare och examina samt medelstillsdelningen för olika discipliner och fakulteter?

Svaret härpå måste bli nej. Vad som oundgängligen krävs är en kvalitativ analys av den vetenskapsteoretiska och metodologiska utbildningen samt den vetenskapliga produktionen inom de strategiska områdena social- och samhällsvetenskap och humanvetenskap. Det är endast genom ett sådant förfaringsätt som det blir möjligt att frilägga den förhärskande vetenskaps- och utbildningsideologiska grundsynen, dvs det som faktiskt konstituerat kunskapsinnehållet på universiteten vid skilda tidpunkter. Att personella och ekonomiska resurser styrts mot ämnen som har – och enligt de flesta (även enligt Habermas) *måste ha* – en analytisk-empirisk teori och praktik, kan i och för sig betraktas som ett starkt indicium på vilken typ av kunskap, som både de potentiella avnämarna och/eller de studerande själva efterfrågat och velat befordra. Det säger däremot ingenting om huruvida den empiriskt-analytiska vetenskapssynen kommit att genomsyra universitetens undervisnings- och forskningspro-

duktion och inte heller något beträffande vetenskapens och vetenskapsmännens förändrade funktioner och roller.

Att något skett i detta hänseende under framför allt det senaste halvsekle har man sedan länge närt en allmän och välgrundad misstanke om. Men om dess specifikt svenska variant vet man föga även efter LS' framställning.⁴⁵ Hade han undersökt vad som faktiskt skett, ställt frågor om När, Hur och Varför och försökt empiriskt förankra utvecklingens allmänna och särskilda konsekvenser, *då* hade han förvisso arbetat i Habermas' anda och möjligen även kunnat frilägga de "patologiska strukturer", som verkat i och genom den historiska och samhällsliga processen. Men för att utföra *detta* maktpåliggande uppdrag i *såväl* politik *som* vetenskap krävs fortfarande att man i Max Webers efterföljd "tålmodigt och intensivt borrar i tjocka plankor, med lidelse och distans".

Avslutning

Som framgått av det tidigare har avsikten med denna artikel i första hand inte varit att recensera och kritiskt granska en enskild vetenskaplig undersökning. Den skall i stället ses som ett angrepp på en specifik vetenskapssyn, som gradvis vunnit insteg inte bara på dagstidningarnas kultursidor. En vetenskapssyn som i sin förlängning de facto innebär en upplösning av vetenskapsbegreppet överhuvud taget och human- och samhällsvetenskapernas förvandling till ren ideologiproduktion.⁴⁶

Karaktäristiskt för denna 'vetenskapssyn' är att teoretisk och analytisk relevans – liksom även empirisk – bestäms och legitimeras genom sin tjänlighet och samvariation med personliga idiosynkrasier och politiska o a värderingar och preferenser. Dessa idiosynkrasier inordnas eller snarare upptas i sin tur som integrerade delar i vetenskapsideologiska eller epistemologiska målformuleringar, vilkas relevans för nutidsmänniskans möjligheter till självförståelse och individuellt och samhälleligt handlande framställs som evident och höjt över alla tvivel. Det "vetenskapliga" arbetets värde bestäms således av huruvida det antingen kritiserar eller befordrar vissa – på förhand bestämda – företeelser etc. Den "emancipatoriska kraften", "medvetandehöjningen" eller den "fördjupade förståelsen", som vetenskapen skall bidra till att åvägbringa, blir således avhängigt forskningsresultatens tendens eller lämplighet och "nytta", antingen för politisk agitation eller kommersiell exploatering (månadens bok).⁴⁷ Därmed har man ironiskt nog mer eller mindre kommit att omfatta samma vetenskapsideologi som sina officiella dödsfiender, nämligen de positivisterna som reducerat vetenskapen till en irrelevant "Tabellenwissenschaft", intill förvandling och förblandning identisk med offentliga utredningar. Att vetenskapens emancipatoriska kraft och "samhälleliga" nytta i första hand torde vara beroende av dess ambition och förmåga att uppfylla kravet på *vetenskaplighet*, dvs av resultatens validitet, relevans och förklaringskraft, tycks kunna avföras såsom en kvardröjande fördom från ett övervunnet "rationalistiskt" tidevarv.

Och ändå – utan sin vetenskaplighet framstår human – och samhällsvetenskaperna som en ljudande malm allena. En samhälls- och humanvetenskap som förfaller till ideologiproduktion eller som ser det som sin huvuduppgift att kontenplatativt återge eller t o m ”återskapa” förgångna meningshorisonter, saknar i realiteten varje existensberättigande. En sådan verksamhet kan med mycket bättre resultat bedrivas som öppen politisk journalistik eller som skönlitterärt skapande, något som har den ytterligare fördelen att det omöjligör – eller åtminstone försvårar – den ideologiproduktion som draperas i vetenskapens fläckfria mantel. En iakttagbar effekt av vetenskapsbegreppets upplösning är nämligen att nära nog vem som vill kan framträda som ”samhällsvetare” (för att inte tala om ”historiker”) och att allt som uppfyller vissa tekniska kriterier kan presenteras med anspråk på att vara fullödig vetenskap.⁴⁸

Förändringen och/eller ”devalveringen” av vetenskapsbegreppet är förvisso icke blott en följd av en medveten ideologisering. Den bör även – som framgått ovan – ses som en konsekvens av – och ett svar på – en degenerad positivism och som en integrerad del av den övergripande samhällsliga process, som brukar kallas politikens och administrationens förvetenskapligande och vetenskaper församhälleligande. Positivismen med sitt uttalade scientistiska ethos har sålunda, genom sin omvandling till socialteknologi, ironiskt nog verksamt bidragit till att samhällsvetenskapens- och humanvetenskapens ställning och legitimitet som just vetenskap gradvis urholkats och börjat ifrågasättas. Denna process har dock inte bara inneburit att vetenskapens innebörd och roll har förändrats, den har samtidigt även innefattat en tydlig förändring i vetenskapsmännens samhällsliga roll.

Det är och förblir ett maktpåliggande och nödvändigt uppdrag att återupprätta denna legitimitet. Detta sker dock icke genom en tilltagande ideologisering. Denna utgör – som jag ser det – i stället en om möjligt ännu större fara, eftersom den genom sin uttalade ”teorianknytning” och sina generella förklaringsanspråk och sina ofta förekommande ”praktiska” handlingsrekommendationer, riskerar att misstänkliggöra *varje* ansats till teoretiskt medveten och strukturellt inriktad samhälls- och humanvetenskap. Därmed skulle den även effektivt blockera varje seriös strävan till en i egentlig mening samhällsrelevant vetenskap.

Således, i stället för att vara ett kvalitativt språng utöver det som dess företrädare föraktfullt betraktat som en irrelevant och förbenad positivism, *garanterar* i realiteten den ideologiserande vetenskapen (liksom den nya ”källfetischistiska” förståelsen) att denna ”positivism” kan sitta i orubbat bo, producerande vetenskap, som för samtiden torde framstå ”som beskrev den skeenden på en annan galax”,⁴⁹ åtminstone så länge de svenska skattebetalarnas utsägliga tålmodighet består.

NOTER

1. Det senaste manifesta uttrycket för denna aktivitet är den debatt som förts framför allt på SvD:s kultursida under våren 1982 (SvD 7/3, 12/3, 16/3, 31/3, 7/4, 19/4, 7/5).
2. Termen minimikrav (minimum demands) är lånad från Rolf Torstendahl, *Minimum Demands and Optimum Norms in Swedish Historical Research, 1920–1960. The "Weibull-school" in Swedish Historiography*, i *Scandinavian Journal of History* (SJH) 1981:2.
3. Detta är en iakttagelse som icke blott gäller dagens situation i Sverige. Med en viss överdrift kan denna motsättning sägas ha varit konsiterande för det senaste seklets vetenskapsteoretiska och vetenskapsideologiska debatt inom historie- och samhällsvetenskaperna i Västeuropa. Inte minst låter sig denna tes studera i den tyska diskussionen från "Lamprecht-striden" och framåt. Här om se Thorsten Nybom, *Emancipatorisk historieforskning i Förbundsrepubliken Tyskland*, i *Historisk Tidskrift* (HT), 1982:2 och där anförd litt.
4. Mina exempel på denna vetenskapssyn är av naturliga skäl i första hand hämtade från historievetenskapen. Tydligast återspeglas denna närmast ateoretiska och kumulativa vetenskapsuppfattning hos Dan-Erik Jönsson – Immanuel Sten, *Den marxistiska historieforskningens dilemma: Ett val mellan empiri och forskning i luften*, *Scandia* 1982:1 och Elisabeth Sandlund-Gäfvart – Jarl Torbacke, *Hundred Years of Swedish Press History. From General Surveys to Problem-oriented Research*, i SJH 1982:1. En liknande tendens kan även spåras i Sten Carlssons art. Tankar inför ett hundraårsjubileum, i HT 1980:1–2. Vetenskapspraktiskt kommer denna ståndpunkt till klart uttryck hos Göran Dahlbäck, *Genom historiematerialismens glasögon: Thomas Lindquist – Landborna i Norden under äldre medeltid*, Uppsala 1979 HT 1982:1 (rec). Det är förvisso ingen slump att angrepp i första hand har riktat sig mot den "marxistiska" historieforskningen. För det första har den forskning, som hittills framträtt med explicita teoretiska och generella ambitioner, i hög grad haft historie-materialistiska utgångspunkter. För det andra har en del av denna vetenskapsproduktion varit långtifrån kvalitativt högstående (Sven Eric Liedmans farhåga i *Scandia* 1975:2 om marxismen som en enkel genväg har således delvis besannats). För det tredje är det negativa bemötandet från den etablerade vetenskapens sida det "normala" och trad. som består varje nytt vetenskapligt alt. Samma tendens kan även förmärkas i kritiken mot den sk poststrukturalismen inom litt vetenskap (Om denna "omvända bevisbörda" för den alternativa vetenskapen, se S. E. Liedman, *Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. Kritiska och historiska perspektiv*, i Thomas Forser (red), *Humaniora på undantag*, Sthlm 1978, s 62 ff). För det fjärde finns det ofta rent politiska bevekelsegrunder för de hårda "vetenskapliga" angreppen mot historiematerialisterna et al.
5. Här är icke platsen att referera den intensiva och inte sällan förvirrade debatten om Thomas Kuhn och hans paradigmbegrepp. Dock bör en sak betonas, nämligen att Kuhns tes om vetenskapens *revolutionära* karaktär och utveckling fått påtagliga konsekvenser för den vetenskapsteoretiska och vetenskapsideologiska debatten. I Kuhn har man inte bara fått en tänkvärd förklarings- och utvecklingsmodell för vetenskapens växt och sociologi. Man har *även* "fått" ett synnerligen effektivt vapen för att desarmera och bortdefiniera obehagliga kritiker av den egna ståndpunkten genom att placera dem i "obsoleta" eller "irrelevanta paradigmm". (Att det dessutom finns ett antal forskare som aprioristiskt avvisat – och vägrat diskutera Kuhn – därför att hans teorier och förklaringsmodeller per definition hotar deras egen kumulativa syn på vetenskapens utveckling är även det följdriktigt).

6. Här avser jag inte bara den "rörelse" som ibland personifierats av Sven Lindquist. Liknande tankegångar har även förts fram av professionella historiker – och främst etnologer – se bl a Lennart K. Persson, Stiga vi mot ljuset genom att gräva där vi står?, i *Meddelanden från Arbetarrörelsens Arkiv* 1982:1, se äv tidskrifterna *Arkiv för Folkets historia* och *Förr och Nu, passim*, Monica Braw, Historien som spegel, i *Allt om Böcker* 1982:2. Mest programmatiskt och aggressivt framträder denna antivetenskaplighet hos Gunnar Sillén, Stiga vi mot ljuset, Sthlm 1978. Om "den nya historiska folkligheten, som av någon anledning gör anspråk på att vara "marxistisk" se, S. E. Liedman, *Scandia* 1975:2.
7. För Sveriges del tänker jag främst på Göran Therborns, Walter Korpis och Håkan Wibergs vittfamnande vetenskapliga verksamhet, som förvisso låter sig diskutera men knappast ifrågasätta beträffande vetenskaplig kvalitet, relevans och intresse. Dessutom har dessa givit svensk samhällsforskning internationell ryktbarhet.
8. Jag anser att en stor del av det som under senare gått under beteckningen "hermeneutik" och som kommit till programmatiskt uttryck hos bl a Erland Lagerroth och i den "psykologiserande" sociologi som bl a Sten Anderson representerar (se dens., Som om. Skiss till ett porträtt av Max Weber, Gtg 1977 och Positivism contra hermeneutik, Gtg 1979), har just denna karaktär.
9. Belysande exempel härpå är bl a Sten Jönsson *Scandia* 1982:1 och Mac Murray, När väktarna tystnat och teorierna yr, i *Tvärnsnitt* 1982:3, vilka framstår som nära nog "idealtypiska" inom den reaktiverade och lätt kamouflerade (dvs den obligatoriska och ofta självväldiga invokationen till – helst – avdöda auktoriteter ovanför alla tänkbara misstankar) (Durkheim, Hägerström, etc) "antiteorismen". (Se äv nedan not 26.)
10. LS, 1980, s 227.
11. För en mer detaljerad kritik se, Rolf Torstendahl, Universiteten som utbildningsanstalter (rec av L. Svensson III), i *Forskning om Utbildning*, 1982:3.
12. Som ett belysande exempel kan LS' resonemang och beläggsteknik beträffande samvariationen mellan industriutvecklingen och den högre utbildningen tjäna; "Koncentrationen till storföretag . . . uppträdde särskilt kraftigt under mellankrigstiden." För att belägga detta smått sensationella påstående använder LS jämförelsen mellan åren 1912 och 1972 (!), varpå han fortsätter: "Stora företag har tenderat att anställa folk med högre utbildning och att etablera egen forskning eller att utnyttja sådana resurser i mycket större utsträckning än små företag" (LS s 5). Detta påstående är säkert *i princip och generellt sett* korrekt (dock finns det tecken som tyder på att *just storföretag* ibland fungerat innovationshämmande, se Stig Hagström, Mikroelektronik i *Framtid för Sverige med forskningens hjälp*, Sthlm 1982). Icke desto mindre kunde denna hypotes ha utgjort *en lämplig utgångspunkt* för en diskussion kring förhållandet mellan industriell och organisatorisk utveckling å ena sidan och den högre utbildningen å den andra. Så förfar emellertid icke LS. Därmed försvinner det i sammanhanget viktiga sakförhållandet att *just svenska* storföretag förmodligen använt – åtminstone forskning – i långt mindre utsträckning, och f f a långt mindre organiserat, än vad som skett i andra jämförbara länder. Härom se bl a Stuart S. Blume, Science Policy Research, Sthlm 1981.
13. Se nedan not 14.
14. En sådan uppgift tycks mig det (av LS redovisade, s 6) förhållandet vara, att utbildningens *relativa andel* av vare sig BNP, den off. konsumtionen eller av off. investeringarna, knappast förefaller att ha förändrats under hela 1900-talet, trots att produktionsförhållandena, den off. sektorns volym och den sociala och politiska verkligheten genomgått en revolutionerande transformation under samma tid.
15. Sålunda konstaterar LS (s 16) att: "ett läroverk som var så litet differentierat och som för samtliga elever syftade till studentexamen, svarade dåligt mot det existerande utbildningsbehovet" vid 1800-talets slut (min anm.). Härom vet dock LS ingenting, eftersom han aldrig undersöker vare sig det "subjektiva" (samtida uttalade) eller objektiva (faktiska) behovet av

- utbildning, d v s det särskilda eller allmänna sambandet mellan utbildnings- bildningsnivå och den allmänna samhällsutvecklingen vid slutet av 1800-talet. Det *kan* mycket väl vara så att 1800-talets läroverk, trots sina begränsningar, "motsvarade" sin tids samhällsliga behov, i så måtto att just läroverken i realiteten saknade betydelse för den ekonomiska och industriella transformationsprocessen – d v s den var icke en *nödvändig* betingelse för denna process. Här om allmänt se, Eric J. Hobsbawm, *The Age of Capital*, Lond. 1976, s 56 ff. Se äv. Peter Lundgreen, *Steigen die Bildungsanforderungen bei technischen Fortschritt?*, i *Geschichte und Gesellschaft* (GG) 1977:2, dens. *Bildung und Wirtschaftswachstum im Industrialisierungsprozess des 19. Jahrhunderts*, i GG 1976:4, Wulf Hopf, *Zum Verhältnis von Ökonomie und Ausbildung in Analysen des Arbeitskräftebedarfs*, Berlin 1976 och Lester C. Thurrow, *Measuring the Economic Benefits of Education*, Carnegie Commission on Higher Education, 1971.
16. Se bl a Peter Lundgreen, *Bildung und Besitz – Einheit oder Inkongruenz in der Europäischen Sozialgeschichte? Kritische Auseinandersetzungen mit einer These von Fritz Ringer*, i GG 1981:2, G. Mann–R. Winau (Hg.), *Medizin, Naturwissenschaft. Technik und das zweite Kaiserreich*, Göttingen 1977, Wolf Lepenies, *Das Ende der Naturgeschichte. Wandel kultureller Selbstverständlichkeiten in den Wissenschaften des 18. und 19. Jahrhunderts*, München 1976, H. Weil, *Die Entstehung des deutschen Bildungsprinzips*, Bonn 1930, Fritz K. Ringer, *Bildung, Wirtschaft und Gesellschaft in Deutschland 1800–1960*, i GG 1980:1, F. R. Pfelsch, *Zur Entwicklung der Wissenschaftspolitik in Deutschland 1750–1914*, Berlin 1974. Pikant i detta sammanhang är att även Jürgen Habermas diskuterat Fritz Ringers 'Mandarin-tes', se J. Habermas, *Die deutschen Mandarinen*, i *Philosophisch-politische Profile*, Frankf. am M. 1973, där han bl a vänder sig mot Ringers periodisering och bristande kunskaper om disciplinernas relativa roll och ställning i det traditionella tyska universitetet. (Min beskrivning av Tyskland gäller i första hand det sena 1800-talet och sekelskiftet, som var relevant för den samtida svenska debatten).
17. Alexander von Humboldt, *Kosmos. Entwurf einer physischen Weltbeschreibung I–V*, 1844–62. Se vidare Felix Gilbert, *Einstein und das Europa seiner Zeit*, i *Historische Zeitschrift* (HZ) 1981:1, där F.G. beträffande 1800-talet, Tyskland och Humboldt-universitetet med rätta konstaterar: "Es wurde klar, dass die Entdeckungen der Naturwissenschaften für das politische und soziale Leben von nutzen sein könnten. Es entstand eine enge Verbindung mit den Regierungen und mit nationaler Politik. Alexander von Humboldt der für die Förderung naturwissenschaftlicher Lehrstühle an den Universitäten eine Entscheidende Bedeutung gehabt hat, sah dies klar voraus" (s 6). (Det intressanta med bröderna von Humboldt var i detta sammanhang inte minst deras uttalade strävan *att förena* det franska och engelska upplysnings-idealet med den tyska idealismen. Upplysningens krav på vetenskaplighet kom att lidelsefullt försvaras av universitetsreformatorn Wilhelm von H. Hans vetenskapliga filologi kan, med en viss överdrift, sägas ha utgjort humanioras avgörande steg in i den vetenskapliga världen. Om Wilhelm von H:s förhållande till f f a John Locke, se Hans Aarsleff, *From Locke to Saussure. Essays on the Study of Language and Intellectual History*), Univ. of Minn. Press 1982.)
18. Nils Runeby, *Teknikerna, vetenskapen och kulturen*, Uppsala 1976, dens. *Technology and its Impact on Society*, Sthlm 1979. Robert R. Locke, *Industrialisierung und Erziehungssystem in Frankreich und Deutschland vor dem 1. Weltkrieg*, i HZ 1977:225.
19. P. Lundgreen, *Bildung und Besitz*, även N. Runeby, *Technology and its Impact on Society*. Se äv. allm. Hartmut Kaelble, *Historical Research on Social Mobility, Western Europe and the USA in the 19th and 20th Centuries*, Lond. -81. Se äv. Joachim Bessert-Nettelbeck, *Zur Berufung von Hochschul-lehrern in der BRD und Frankreich*, Berlin FUB 1981, och där anförd litt.
- 19a. Se L.S. *Från bildning till utbildning* 2.1, Kap 3.
20. För en illustrativ case-study, se Lutz Haber, *Chemical Innovation in Peace and War. A Study of Anglo-German Industrial Rivalry, 1900–1925*, i *Science, Technology and Society in the Time of Alfred Nobel*, (hösten 1982.)

21. Allm. se Peter Weingart (Hg), *Wissenschaftssoziologie*, Frankf. am M. 1972, Wolf Lepenies (Hg), *Die Wissenschaft und ihre Geschichte*, i GG 1978:4, Dietrich Rüschemeyer, *Die Entwicklung der Wissenschaft im Modernisierungsprozess*, i GG 1976:4, Peter Lundgreen, *Sozialgeschichte der deutschen Schule im Überblick 1770–1980 I–II*, Gött. 1980/81, Hartmut Kaelble, *Chancenungleich und Akademische Ausbildung in Deutschland 1910–1960*, i GG 1975:1, F. K. Ringer, *Education and Society in Modern Europe*, Lond. 1979, Joachim Hirsch, *Wissenschaftlich-technischer Fortschritt und Politisches System*, Frankf. am M. 1970, Wissenschaftszentrum Berlin (Hg), *Interaktion von Wissenschaft und Politik*, Frankf. am M. 1977 och Volker Ronge, *Forschungspolitik als Strukturpolitik*, München 1977. En speciell – men i detta sammanhang ”dubbelt” intressant – skrift är Jürgen Habermas, *Protestbewegungen und Hochschulreform*, Frankf. aM 1969. Detta gäller äv. J. Habermas et al., *Student und Politik*, Neuwied 1969 och Christoph-Scheilke, *Tendenzen der Universitätsentwicklung*, i Martin Doehlemann (Hg), *Wem gehört die Universität? Untersuchungen zum Zusammenhang von Wissenschaft und Herrschaft*, Tübingen 1977. Hartmut Titze, *Die Politisierung der Erziehung*, Frankf. am M. 1973.
22. Kring dessa begrepp har under de senaste åren förts en intensiv internationell vetenskaplig debatt. Denna debatt har gradvis kommit att innefatta kapitalismens manifestationer och kronologi i stort. Inte minst har man kommit att intressera sig för statens och de organiserade intressenas roll och signifikans. I Sverige har debatten främst förts i tidskrifterna *Zenit* och *Häften för Kritiska Studier* (HfKS) och då inte sällan i anslutning till G. Therborns vetenskapliga produktion. Längre kom denna diskussion att domineras av inflytelser från Althusser-Poulantzas (se bl a Lennart Berntsson (red.), *Marxistisk statsteori*, Lund 1978) men under senare tid har dock den västyska statsteoretiska debatten och forskningen – ofta med utgångspunkt hos J. Habermas och Claus Offe m fl – blivit alltmer aktuell. Härom se Bo Lindensjö, *Effektivitet, legitimitet och kris. En diskussion och värdering av de teorier om den kapitalistiska staten som framlagts av två av Frankfurtskolans företrädare – Jürgen Habermas och Claus Offe*, HfKS 1978:5–6, dens. *Statsinterventionism och högskolepolitik*. Ex. U68, HfKS 1981:5–6, äv. Volker Ronge, *Offentlig politik. Mellan statsteori och empirisk politisk forskning*, HfKS 1978:5, allm. se J. Annerstedt–K. Lindkvist, *A Preliminary Bibliography on the Modern Capitalist State*, RUC 1977. Parallellt och delvis i samverkan har det inom västtysk historievetenskap förts en lika intensiv debatt om den kapitalistiska statens föränderliga karaktär, som har haft delvis likartade implikationer, härom se Heinrich A. Winkler (Hg) *Organisierter Kapitalismus. Voraussetzungen und Anfänge*, Gött. 1973, Wolfgang J. Mommsen, *Gegenwärtige Tendenzen in der Geschichtsschreibung der Bundesrepublik*, i GG 1981:2, se äv. Th. Nybom, *Emancipatorisk historieforskning . . . (och där anförd litt.)*. För ett svenskt bidrag se R. Torstendahl, *Industri kapitalismens utveckling 1850–1980. Fyra modeller för Sverige och Europa*. Uppsala 1982 (opubl). Angränsande problem har i Sverige även diskuterats i det av Bo Gustafsson ledda forskn. proj. ”Den offentliga sektorns expansion” se bl a Anders Forsman, *En teori om staten och de offentliga utgifterna*, Uppsala 1979.
23. 1955 års universitetsutredning (tillsatt av eckl. min. Persson i Skabersjö, ursp. med R. Edenman som ordf.) består av inalles 10 betänkanden framlagda under åren 1957–63. Utredningen, som arbetade under eckl. min. Ragnar Edenman med rektor Torgny Segerstedt som ordf. och Sven Moberg som sekr., framstår äv. i dag som en nära nog unik prestation både med hänsyn till effektivitet och kvalitet, även om dess blandning av ad hoc-lösningar och långsiktig ”policy-making” kom att få en del negativa konsekvenser för kommande universitetsreformer. Att jag intresserat mig för U-55 beror dels på att jag inom ramen för forskningsproj. ”Byråkratiseringen inom offentlig förvaltning och privat näringsliv i Sverige efter 1870” vid Hist. inst. i Uppsala just nu sysslar med en specialstudie kallad ”Forskningens byråkratisering 1945–”, dels därför att jag redan tidigare diskuterat U-55:s betydelse vid det nya statskontorets etablering, se Th. Nybom, *Det nya statskontorets framväxt 1960–65*, i *Statskontoret 1680–1980*, Sthlm 1980.
24. De samtida vittnesmål som återfinns hos Martin S. Allwood (ed), *Universiteten i en ny värld*, Sthlm 1944, bär så vitt jag kan förstå syn för mer än en sägen.

25. (LS s 30) Det motsatta förhållandet är förmodligen det korrekta. Webers värdefrihetsdoktrin och hans tes om vetenskapens autonomi har aldrig stått så stark som under "U-55-epoken". Likaså var det just under denna tid som Karl Poppers vetenskapsteoretiska arbete introducerades vid de svenska akademierna. En tämligen ytlig genomgång av exempelvis *Statsv. Tidskrift* och *Hist. Tidskrift* för dessa år liksom av de metodiska handböckerna (t ex R. Torstendahl, *Historia som vetenskap*, Uppsala 1966 och Harald Swedner, *Sociologisk metod*, 1967), torde ge ett entydigt besked på dessa punkter. Jmf även Sverker Gustafsson, *Debatten om forskningen och samhället*. En studie i några teoretiska inlägg under 1900-talet, Uppsala, särsk. Kap III Den klassiska doktrinen befästes. Däremot torde LS' resonemang ha relevans för den därpå följande perioden, se Anders Gullberg, *Till den svenska sociologins historia*, Kriterium 1974 och Klas Åmark (ed), *Teori- och metodproblem i modern svensk historieforskning*, Sthlm 1981.
26. I detta sammanhang finns det anledning att något beröra Bo Lindensjös avh., Högskolereformen en studie i offentlig reformstrategi, Sthlm 1981, inte minst därför att den innehåller vissa av de kvaliteter som LS' skrift saknar. BL undersöker den reformstrategi som karaktäriserat och konstituerat den svenska politiken rörande den högre utbildningen under de senaste decennierna. Dessa strategier får sedan bilda underlag för en principiell diskussion om statsinterventionismens möjligheter och begränsningar. BL diskuterar högskolepolitikens organisation, dess ideologier och processer med utgångspunkt i tre "antaganden", enligt vilka den högskolepolitiska och högskolepraktiska utvecklingen präglats av "interventionism", "teknokrati" och "politisering" (BL s 1 ff). Hans teoretiska utgångspunkter återfinns huvudsakligen i det senaste decenniets västtyska diskussion om statsinterventionism, "Public Policy", "Planungsfähigkeit" och legitimitet och som mycket förenklat kan återföras till namnen J. Habermas, C. Offe och Joachim Hirsch. BL:s avh. är ett exempel på att teoretisk medvetenhet och analytisk precision är en förutsättning – inte ett hinder – för vetenskapsrelevant och samhällsrelevant kunskapsproduktion. (Den kritik som Mac Murray riktat mot BL:s avh. i Tvärsnitt 1982:3 är i detta sammanhang lika poänglös som den är principiellt intressant. 1.0 tycks inte M. M. ha förstått innebörden av BL:s teoretiska och analytiska begreppsapparat, se bl a M. M:s behandling av begreppet "statsinterventionism", 2.0 – och mer principiellt intressant – riktar sig inte MM:s kritik mot de "starka" punkterna i BL:s framställning och analys (utom beträffande *anm.* att BL negligerat "genomförandefasen"). Dessutom kan man inte helt frigöra sig från misstanken att MM:s egentliga avsikt – trots de ständiga reverenserna för en teoretiskt medveten och generell inriktad samhällsvetenskap – just är att misstänkliggöra denna typ av vetenskap).
27. Ett fjärde skäl är självklart min egen forskningsinriktning, se ovan not 22.
28. Se bl a Amitai Etzioni, *A Comparative Analysis of Complex Organizations*, New York 1975, Helmut Klage–Hans W. Hetzler, *Entwicklungswege der Forschungsorganisation* och W. Richard Scott, *Konflikte zwischen Spezialisten und bürokratische Organisationen*, båda i Renate Mayntz (Hg), *Bürokratische Organisation*, Köln 1969, G. A. Miller, *Professionals in Bureaucracy: Alienation among Industrial Scientists and Engineers*, *Am. Sociological Review* 1967:32, allm. se Dietrich Rüschemeyer, *Professionalisierung, Theoretische Probleme für die vergleichende Geschichtsforschung*, i GG 1980:3.
29. Om interventionismen se B. Lindensjö, *Högskolereformen HIKS* 1978:5 och 1981:5–6.
30. I den enorma Weber-litteraturen se – i detta sammanhang – bl a, J. Habermas, *Wertfreiheit und Objektivität*, i *Max Weber und die Soziologie heute*, Tübingen 1965, J. Kocka, *Otto Hintze, Max Weber und das Problem der Bürokratie*, i HZ 1981:1, Renate Mayntz (Hg), *Bürokratische Organisation*, W. J. Mommsen, *The Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber*, Oxford 1974, dens. *Universalgeschichtliches und politisches Denken bei Max Weber*, i HZ 1965:201. Se även Sven Eliaeson, *Bilden av Max Weber*, *En studie i samhällsvetenskapens sekularisering*, Uppsala 1982 och där anförd litt.
31. Den följande diskursen utgår ifrån Byråkratiseringsproj:s teoretiska ram, se Karl Molin-Th.

- Nybom-R. Torstendahl, Bureaucratization in Public Service and Private Business in Sweden after 1870, Uppsala 1981 (opubl).
32. Om politiseringsbegreppets komplexitet se bl a B. Lindensjö, Högskolereformen, se äv. Albrecht Wellmer, Unpolitische Universität und Politisierung der Wissenschaft, i D. Clausen et al. (Hg), Universität und Widerstand, Frankf. am M. 1968, som även är ett intressant tidsdokument, och Martin Doehlemann (Hg), Wem gehört die Universität?, Tübingen 1977.
 33. För en – i och för sig ytlig – introduktion till denna problematik, se Nils Elvander, Strid kring idyllen. Studentfacklig och studentpolitisk verksamhet 1955–1978, i *Universitet i utveckling. Uppsala universitet under Torgny Segerstedts rektorat 1955–1978*, Uppsala 1978.
 34. Om den sektoriella forskningens framväxt, se Peter Stevrin, Den samhällsstyrda forskningen. En samhällsorganisatorisk studie av den sektoriella forskningens framväxt och tillämpning i Sverige, Sthlm 1978. Kring dessa problem pågår även forskning vid statsvetenskapliga inst. vid Sthlm:s universitet (Björn Wittrock et al.), se bl a Kent Zetterbergs studier kring energiforskningsprogrammet och vid Avd. för vetenskapsteori vid Gtbg:s universitet, se Aant Elzinga, Högskolan i ett sektoriserat FoU-system, Gtbg 1982.
 35. Se bl a UKÄ-Rapp. 1975:15.
 36. Se R. Torstendahl, Universiteten som utbildningsanstalter, Bengt Gesser, Rationalisering: Kunskap, funktion, reproduktion och svenska universitet (rec av LS I och II), *Forskning om utbildning* 1979:4.
 37. Om litt.förteckningen korrekt återger LS:s beläsenhet i den vetenskapsideologiska och vetenskapsteoretiska litt. av och om Habermas' – vilket den borde göra – representerar den på sin höjd ett par procent av den som faktiskt existerar. Jag skall därför ge en *ofullständig* redogörelse för ett antal skrifter av och om Habermas som *direkt* berör hans vetenskapsteori och hans originella bidrag beträffande "det kunskapsledande intresset": J. Habermas, Theorie und Praxis, 1963, Analytische Wissenschaftstheorie und Dialektik. Ein Nachtrag zur Kontroverse zwischen Popper und Adorno, i *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, 1969, Gegen einen positivistisch halbierten Rationalismus, 1964, Zur Logik der Sozialwissenschaften, 1967, Erkenntnis und Interesse, 1968, Wozu noch Philosophie?, i *Philosophisch-politische Profile*, 1971, Was heisst Universal Pragmatik?, i K.-O. Apel (hg), *Hermeneutik und Ideologiekritik*, 1971, J. Habermas-Niklas Luhman, Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie – Was leistet die Systemforschung?, 1971, Wahrheitstheorien, i H. Fahrenbach (hg), *Wirklichkeit und Reflexion: zum sechsigsten Geburtstag für Walter Schulz*, 1973, Zur Rekonstruktion des Historischen Materialismus, 1976 och A Postscript to Knowledge and Human Interests, i *Philosophy of Social Sciences*, vol. 3 1975, Summation and Response, i *Continuum* 1970:1–2, "A Review of Gadammers Wahrheit und Methode", i Fred R. Dallmayr-Thomas A. McCarthy (eds), *Understanding Social Inquiry*, 1977. Samt sist men inte minst, Theorie des Kommunikativen Handelns, Hamburg 1981. Under de senaste åren har i den anglo-sachsiska världen uppstått något som liknar en "Habermas-kult" vilket inneburit att nästan hela hans produktion numera finns tillgänglig på engelska och att litt. om Habermas och "Critical Theory" har fått ett nästan oöverskådligt omfång. Några av dessa introduktioner och exegeser är dock av mycket stort intresse så t ex Thomas C. McCarthy, The Critical Theory of Jürgen Habermas, London 1978, David Held, Introduction to Critical Theory. From Horkheimer to Habermas, London 1980 och Anthony Giddens, Studies in Social and Political Theory, London 1977. Av äldre introduktioner är fortfarande Gerard Radnitzky, Contemporary Schools of Metascience. Continental Schools II, Lund 1968 och kanske främst Albrecht Wellmer, Kritische Gesellschaftstheorie und Positivismus, Frankf. am M. 1969 av intresse, för en kritisk granskning, se G. Therborn, The Frankfurt School in Western Marxism: A Critical Reader, Lond. 1977.
 38. Bl a Habermas, Erkenntnis und Interesse, den s. Zur Logik der Sozialwissenschaften, dens. A Post-Script to Knowledge and Human Interest, vidare se David Held, Introduction to Critical Theory, s 316 ff, Radnitzki, Contemporary Schools, s 4 ff, A. Wellmer, Kritische Gesell-

schaftstheorie, passim, även F. R. Dallmayr, Reason and Emancipation: Notes on Habermas, i *Man and World* 1972:1.

39. Bl a Habermas, Wahrheitstheorien, dens. Summation and Response, dens. "A Review of Gadamer's Truth and Method", dens. Zur Logik der Sozialwissenschaften, vidare se D. Held, Introduction to Critical Theory, ss 307–317, Anthony Giddens, Habermas' critique of hermeneutics, A. Wellmer, Kritische Gesellschaftstheorie, s 40 ff och Th. McCarthy, The Critical Theory of J. Habermas, ss 137–193.
40. Bl a Habermas, Erkenntnis und Interesse, dens. A Post-Script to Knowledge und Human Interests, dens. Analytische Wissenschaftstheorie und Dialektik, vidare D. Held, Introduction to Critical Theory, ss 300–307, A. Wellmer, Kritische Gesellschaftstheorie und Positivismus, *passim*.
41. Se ovan not 38, även Habermas, Dogmatismus und Entscheidung – Zur Theorie und Praxis i der verwissenschaftlichten Zivilisation, i Theorie und Praxis, dens. Gegen einen positivistisch halbierten Rationalismus. Vidare se Radnitzki, Contemporary schools och Anthony Giddens, Positivism and its Critics, i *Studies in Social and Political Thought*, London 1977.
42. Ibid.
43. Habermas, Protestbewegung und Hochschulreform, särsk. ss 51–83, allm. se Habermas–Luhman, Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie, Habermas, Technik und Wissenschaft als "Ideologie", Frankf. am M., 1968.
44. Habermas, Protestbewegung und Hochschulreform, s 66, dens. Technik und Wissenschaft als "Ideologie", även (delvis överlappande) Towards a Rational Society, Lond. 1970.
45. Betr. forskningens organisation och utveckling framstår – även efter LS' skrifter – Jan Annerstedts, Makten över forskningen. Om statlig forskningsorganisation och forskningsplanering i dagens Sverige. Lund 1972, fortfarande som fullt användbar och mer tillförlitlig, se äv. Aant Elzinga. Forskning och politik i Sverige, i Ronny Ambjörnsson et al., *Forskning, och politik i Sverige, Sovjet och USA*, Lund 1969.
46. Tidvis under 1970-talet har dessa angrepp på just vetenskapligheten även inkluderat naturvetenskapen. För ett tankeväckande ex. se Bertil Åberg. Tillräckligt säkert. Kring införandet av ny teknik i Sverige – Hybrid-DNA, Sthlm 1982. Boken är visserligen en utpräglad partsinlaga skriven av Kabi-Vittrums chef men är icke desto mindre tankeväckande.
47. Ett spektakulärt – men icke desto mindre typiskt – exempel härpå är Assar Lindbecks art. Ekonomi och kultur – betydelsen av en decentraliserad ekonomi, i Mats Johansson (red), *Kulturen och friheten*, Sthlm 1982. Lindbecks art. är en pompös världshistorisk exposé, som vimlar av sakliga fel, godtyckliga hänvisningar och obelagda slutsatser. Just nationalekonomernas benägenhet att ogenerat uppträda som samhällsvetare "par excellence" har diskuterats och analyserats av bl a Pierre Guillet de Monthoux, Doktor Kant och den oekonomiska rationalismen – Om det normativas betydelse för företagens, industrins och teknologins ekonomi, Gtbg 1981.
48. Ett uttryck för detta är det oräkneliga antal "attityd"-, intervju- och opinionsundersökningar, som beställts och producerats under de senaste åren och vars vetenskapliga värde först under senaste tid börjat ifrågasättas.
49. Wolfgang J. Mommsen, Die Geschichtswissenschaft in der Modernen Industriegesellschaft, *Vierteljahrhefte für Zeitgeschichte*, 1974:1 s 4.